L I E T U V O S

ARCHEO*logija* 21

UDK 902/904(475.5)
Li301

Redaktorių kolegija:
Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)
Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)
Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)
Ēvalds Mugurēvičs
(Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas)
Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)
Gintautas Zabiela (*sudarytojas*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Autorių nuomonė ne visada sutampa su redaktorių kolegijos nuomone.

ISSN 02-07-8694
ISBN 9986-23-094-2

© Lietuvos istorijos institutas, 2001
© Straipsnių autoriai, 2001

LIETUVOS ARCHEOLOGIJA. 2001. T. 21, p. 129–138. ISSN 02-07-8694

ZAGADKA GROBU 81 Z MIEJSCOWOŚCI NETTA, POW. AUGUSTÓW

ANNA BITNER-WRÓBLEWSKA

Cmentarzysko w Netcie, stan. I, pow. Augustów, woj. podlaskie, leży w zachodniej części ziem bałtyckich, na Równinie Augustowskiej (ryc. 1). Stanowisko położone jest na niewielkim wzniesieniu porośniętym lasem, na skraju zabagnionej doliny rzeki Netty (prawego dopływu Biebrzy) i przekopanego wzdłuż niej Kanału Augustowskiego. Cmentarzysko odkryto przypadkowo latem 1939 r. (Okulicz, 1955), a w latach 1962–1964 i 1966 Marian Kaczyński przeprowadził tam systematyczne badania wykopaliskowe (Kaczyński, 1966; 1981). Z nekropoli w Netcie pochodzi łącznie 177 grobów ciałopalnych (ponad 200 pochówków), w tym 6 zniszczonych kurhanów. Cmentarzysko założono w młodszym stadium okresu wczesnorzymskiego (faza B_2) i użytkowano nieprzerwanie do początków późnego okresu wędrówek ludów (faza E).

Wprawdzie stanowisko to nie zostało dotychczas w całości opublikowane[1], ale szereg zespołów był już prezentowany w literaturze (Kaczyński, 1966; 1981; Kaczyński et al. 1987; por. także Godłowski, 1970; 1974), w tym grób 164 z najsłynniejszym niewątpliwie znaleziskiem z Netty – unikatową brzytwą rzymską z rączką w kształcie główki pantery (Kaczyński, 1991, s. 182–192). Wśród opublikowanych już zabytków znalazła się także zapinka podkowiasta z emalią z grobu 81 (Kaczyński, 1981, s. 184, 190–191, ryc. 4:2). Warto jednak wrócić do tego zespołu ze względu na inny element jego wyposażenia, a mianowicie grot z jednym zadziorem, który nie tylko pozwala na uściślenie chronologii, ale zwraca także uwagę na nieoczekiwany kierunek dalekosiężnych kontaktów użytkowników cmentarzyska w Netcie.

GRÓB 81A I B

Popielnicowy i jamowy (ryc. 2). Odkryty na głębokości około 27 cm. Zarys jamy kolisty o średnicy 90 cm. Profil prostokątny, o miąższości 20–25 cm. Wypełnisko jednolicie czarne z resztkami stosu. Pośrodku jamy popielnica uszkodzona przez korzenie. Wewnątrz popielnicy zapinka podkowiasta [1], w jamie poniżej załomu popielnicy grot [3] i nóż [4]. Przepalone kości ludzkie znajdowały się zarówno w popielnicy, jak i w jamie. W popielnicy kości mężczyzny w wieku wczesny *maturus*[2] oraz kości kobiety w wieku *juvenis*; w jamie kości kobiety (?) w wieku *juvenis* (?). Zniszczenie górnych partii popielnicy uniemożliwia rozstrzygnięcie kwestii, kości ilu osobników zostały pierwotnie złożone w naczyniu. Pochówek w popielnicy oznaczono jako grób 81A, pochówek w jamie – jako grób 81B.

***Inwentarz grobu 81A*: 1.** Brązowa zapinka podkowiasta z emalią, szpila żelazna. Typ II według A. Jabłońskiej (Jabłońska, 1992). Kabłąk masywny, daszkowaty w przekroju. Na końcach ramion kabłąka tarczki z dużymi kolistymi gniazdami z czerwoną emalią, pośrodku kabłąka prostokątne gniazdo z czerwoną emalią. Średnica 5,4 cm (ryc. 2:1). **2.** Popielnica gliniana, zrekonstruowana. Naczynie dwustożkowate z wyraźnym załomem brzuśca, maksymalna wydętość brzuśca umieszczona mniej więcej w połowie wysokości naczynia. Brak wylewu, zachował się ułamek szyjki silnie wychylonej na zewnątrz. Dno lekko wyodrębnione, na podsypce z grubego tłucznia kamiennego. Powierzchnia powyżej załomu bardzo

[1] Autorka niniejszego artykułu przygotowuje monografię cmentarzyska w Netcie, w ramach serii *Monumenta Archaeologica Barbarica*.

[2] Analizy materiałów kostnych z Netty, stan. I, wykonała prof. dr hab. Alina Wiercińska z Pracowni Antropologicznej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

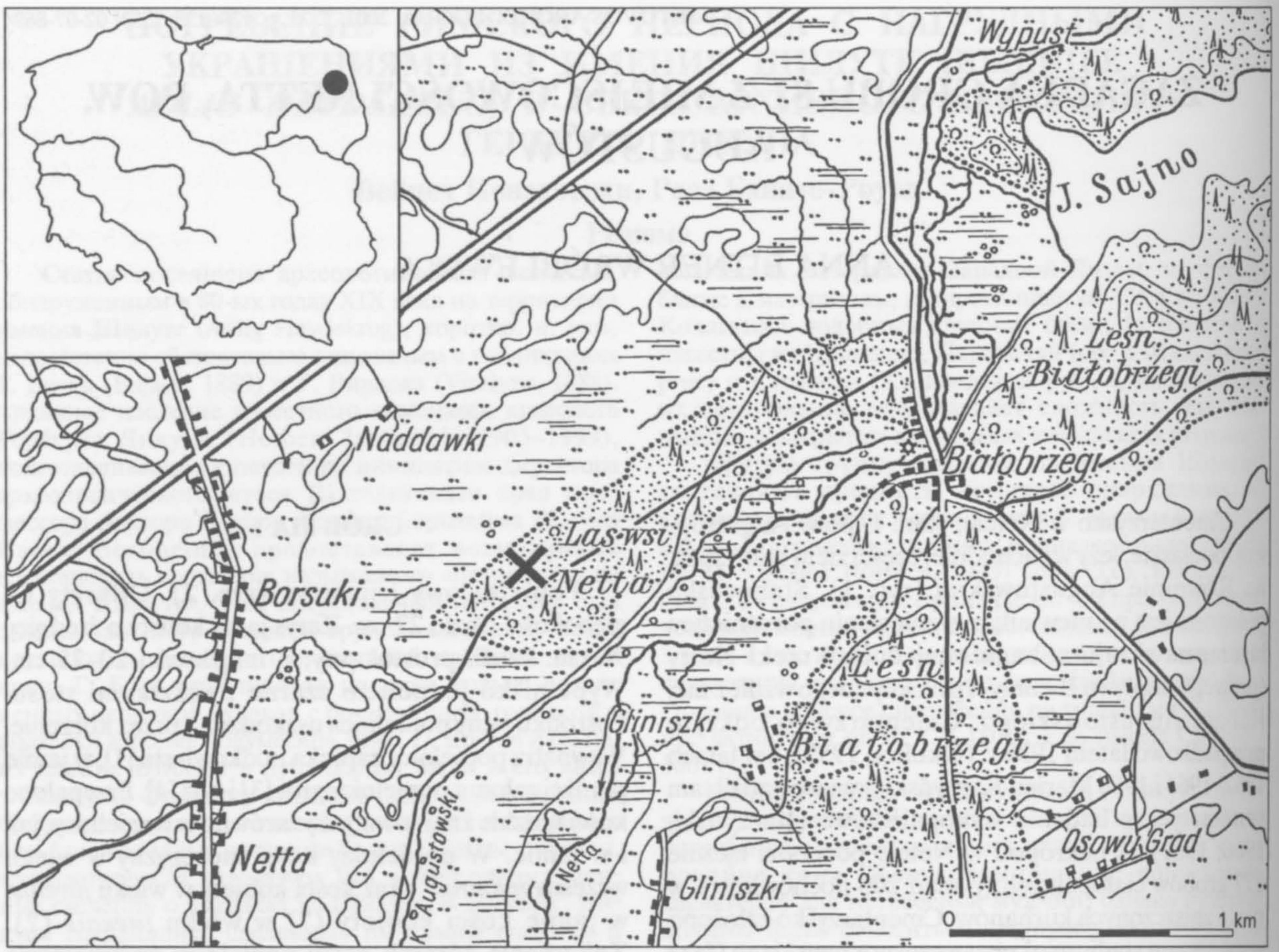

Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzyska w miejscowości Netta, stan. I, pow. Augustów, woj. podlaskie.

starannie wygładzana, miejscami wyświecana; poniżej chropowacona, przecierana. Barwa powierzchni brązowo-szara. Domieszka średnioziarnistego różowego tłucznia kamiennego. Średnica: dna 14 cm; brzuśca 38,6 cm. Wysokość zachowana 28 cm (ryc. 2:2). ***Inwentarz grobu 81B*: 3.** Grot żelazny z jednym zadziorem, typ O według P. Kaczanowskiego (Kaczanowski, 1995). Przez dolną i środkową część liścia biegnie słabo wyodrębnione żeberko; koniec liścia ma przekrój trójkątny. Tulejka facetowana w górnej części. Długość 15,8 cm; długość tulejki 6,8 cm; długość liścia z zadziorami 9 cm; największy rozstaw zadziorów 3,5 cm; długość zadziora 2,3 cm (ryc. 2:3). **4.** Nóż żelazny z resztkami drewnianej rękojeści. Drewno liściaste rozpierzchłonaczyniowe, gatunek nieokreślony[3]. Długość 14 cm (ryc. 2:4).

Ponadto w jamie znaleziono fragment brzuśca cienkościennego, wyświecanego naczynia, pochodzącego zapewne z początków wczesnej epoki żelaza lub przełomu epoki brązu i żelaza, należący do kultury łużyckiej (?)[4]. Prawdopodobnie fragment ten znalazł się w grobie przypadkowo.

GROT Z JEDNYM ZADZIOREM[5]

Groty z jednym zadziorem należą do bardzo rzadkich znalezisk na ziemiach polskich. Grot z Netty jest zaledwie trzecim znanym egzemplarzem obok

[3] Analiza makroszczątków została wykonana przez dr. Hannę Kraińską ze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

[4] Bardzo dziękuję mgr. mgr. Mirosławie Andrzejowskiej i Aleksandrze Żórawskiej z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie za udzielone konsultacje.

[5] Szczególne słowa wdzięczności kieruję pod adresem prof. Piotra Kaczanowskiego z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego za wszechstronną pomoc przy analizie grotu z Netty, łącznie z udostępnieniem własnego archiwum.

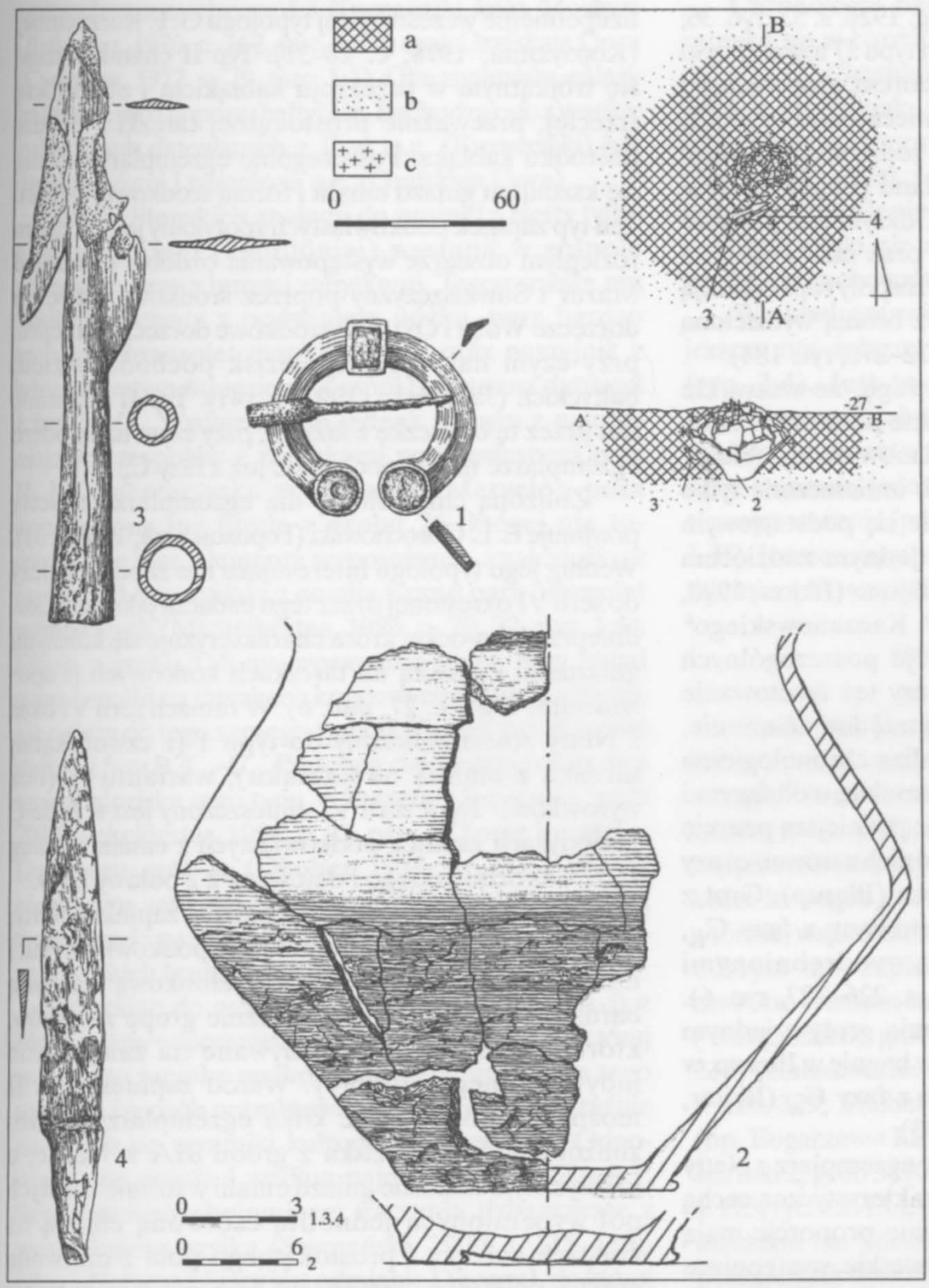

Ryc. 2. Plan i profil grobu 81A-B oraz jego wyposażenie. a – intensywnie czarna ziemia, b – calec, c – przepalone kości. 1 – brąz, żelazo, emalia; 2 – glina; 3–4 – żelazo.

dwóch okazów z terenu kultury przeworskiej – z Sulmierzyc, woj. wielkopolskie (Jażdżewski, 1887, s. 24, tabl. VIII:1) oraz z Woli Skarbkowej, woj. kujawsko-pomorskie (Zielonka, 1970, s. 204, tabl. 7:21). Na ziemiach bałtyckich znalezisko z Netty jest jedynym tego typu odkryciem.

Omawiane groty należą do typu O według klasyfikacji P. Kaczanowskiego (Kaczanowski, 1995, s. 35, tabl. XIX, 3), który może być datowany jedynie ogólnie w oparciu o ramy chronologiczne użytkowania cmentarzysk w Sulmierzycach i Woli Skarbkowej z faz B_2–C_{1a}. Egzemplarz z Netty (ryc. 2:3) odbiega jednak wymiarami i proporcjami od znalezisk z obszaru kultury przeworskiej (por. Kaczanowski, 1995, tabela 2). Jest krótszy, a jego wskaźnik T/G (stosunek długości tulejki do długości całkowitej) wynosi 0,43, podczas gdy u innych grotów waha się między 0,21 a 0,23. Bliższych analogii do okazu z ziem bałtyckich należałoby zatem poszukać gdzie indziej.

Groty z jednym zadziorem występują na całym obszarze *Barbaricum*, jednak najliczniej w Skandynawii – w południowej Norwegii, w Jutlandii, w Gotlandii, Olandii i Bornholmie oraz w południowej Szwecji (Ilkjær, 1990, s. 170–182, ryc. 125–126, 128). Najbliższe analogie do znaleziska z Netty odnajdujemy wśród grotów z Norwegii. Egzemplarz bałtycki odpowiada im rozmiarami, kształtem i długością liścia, stosunkiem długości tulei do długości całkowitej. Jest on niemal identyczny z okazem z Bakkejordet u/Valle, Hof, Opland, południowo-wschodnia Norwegia (Herteig, 1955, s. 10, ryc. 4; Ilkjær, 1990, s. 342). Obok grotu z jednym zadziorem w grobie tym znaleziono jednosieczny miecz, grot włóczni typu 13 według J. Ilkjæra, umbo typu J7a oraz imacz z wyodrębnionymi płytkami typu 3b według J. Ilkjæra. Zespół ten reprezentuje grupę 3 grobów z bronią wydzieloną przez J. Ilkjæra (Ilkjær, 1990, s. 278–279, ryc. 185). Datowana jest ona z wczesnego okresu rzymskiego, z młodszego odcinku fazy B_2.

Proporcje grotu z Netty dokładnie odpowiadają norweskim znaleziskom z Bråten, Tjore, Valle czy Sœli. Do najwcześniejszych należy zespół z kurhanu 48 z Bråten, Buskerud (Grieg, 1926, s. 49, ryc. 34; Herteig, 1955, s. 177), datowany z faz B_1–B_{2a}. Grot z jednym zadziorem wystąpił tam wraz z umbem stożkowatym oraz imaczem nawiązującym do typu 3a według J. Ilkjæra (Ilkjær, 1990, ryc. 200). Podobną chronologię ma grób z Tjore, Rogaland (Helliesen, 1903, s. 89–90), który zawierał m.in. umbo stożkowate, imacz typu J6 oraz miecz jednosieczny. Z fazy B_2 datować można

pochówek z Sœli, Hedmark (Grieg, 1926, s. 53, ryc. 36; Ilkjœr, 1990, s. 387), gdzie imaczowi typu J7 towarzyszyło umbo typu J7b, grot z jednym zadziorem, grot oszczepu typu 18(?) według J. Ilkjœra oraz miecz jednosieczny. Z tej samej fazy pochodzi grot z jednym zadziorem znaleziony w zespole z Valle, Opland (Ilkjœr, 1990, s. 390, tam wcześniejsza literatura). Odkryto tam ponadto umbo z tępym, krótkim kolcem oraz imacz typu 3a według J. Ilkjœra. Te dwa ostatnie zespoły reprezentują grupę 2 skandynawskich grobów z bronią wydzieloną przez J. Ilkjœra (Ilkjœr, 1990, s. 272–276, ryc. 184).

Należy przy tym zwrócić uwagę, że wszystkie wymienione egzemplarze norweskie posiadają cechę, której brak okazowi z Netty, a mianowicie zgrubienie na tulejce biegnące dookolnie lub umieszczone tylko od strony zadzioru. Cecha ta stała się podstawowym kryterium klasyfikacji grotów z jednym zadziorem przedstawionej ostatnio przez J. Ilkjœra (Ilkjœr, 1990, s. 170–182). Jednak zdaniem P. Kaczanowskiego[6] znacznie istotniejsze są proporcje poszczególnych okazów, a obecność zgrubienia czy też facetowanie tulejki mają zdecydowanie drugorzędne znaczenie. Takie obserwacje potwierdza analiza chronologiczna tej kategorii broni. Egzemplarze smukłe, o dłuższym i węższym liściu mają zdecydowanie późniejszą pozycję chronologiczną, przy czym są wśród nich zarówno okazy ze zgrubieniem (Gamme) jak i bez (Illerup). Grot z Gamme, Opland, Norwegia, datowany z fazy C_{1a}, współwystępował z imaczem z wyodrębnionymi płytkami typu J9 (Tilvekst, 1941, s. 226–227, ryc. 6). Nieco późniejszą chronologię mają groty z jednym zadziorem bez zgrubień, odkryte w bagnie w Illerup, w obrębie depozytu A datowanego z fazy C_{1b} (Ilkjœr, 1990, s. 170, 174, 335, ryc. 201, 203).

Interesujący nas krótki i krępy egzemplarz z Netty ma szeroki, płaski liść, co jest charakterystyczną cechą broni wczesnorzymskiej. Identyczne proporcje mają przytoczone powyżej analogie norweskie, występujące w dobrze datowanych zespołach z fazy B_2, w tym również ze starszego odcinka tej fazy (B_{2a}). Taką chronologię należałoby również przyjąć dla omawianego tu znaleziska z ziem bałtyckich.

INNE ELEMENTY WYPOSAŻENIA

W popielnicy analizowanego grobu z Netty znaleziono brązową zapinkę podkowiastą z emalią (ryc. 2:1). Należy ona do typu II według klasyfikacji A. Jabłońskiej (Jabłońska, 1992, s. 125–128, tabl. III–IV). Ta najnowsza klasyfikacja stanowi rozszerzenie i uzupełnienie wcześniejszej typologii G. F. Korzuchinej (Корзухина, 1978, с. 28–31). Typ II charakteryzuje się trójkątnym w przekroju kabłąkiem i obecnością trzeciej, przeważnie prostokątnej tarczki z emalią pośrodku kabłąka. Poszczególne egzemplarze różnią się kształtem gniazd emalii i formą środkowej tarczki. Ten typ zapinek podkowiastych spotykany jest na całym rozległym obszarze występowania ozdób z emalią od Mazur i Suwalszczyzny poprzez środkową Litwę po dorzecze Wołgi i Oki oraz środkowe dorzecze Dniepru, przy czym najwięcej znalezisk pochodzi z ziem bałtyckich (Jabłońska, 1992, s. 141). Typ II datowany jest przez tę badaczkę z fazy C_1, przy czym najmłodsze egzemplarze mogły pochodzić już z fazy C_2.

Zbliżoną chronologię dla egzemplarza z Netty przyjmuje E. L. Gorochowski (Гороховский, 1982, с. 31). Według jego typologii interesująca nas zapinka należy do serii VI określonej przez tego badacza jako bałtycko-dnieprzańsko-ocka, która charakteryzuje się kolistymi gniazdami z emalią na tarczkach końcowych (Гороховский, 1982, с. 27, рис. 6). W ramach serii VI okaz z Netty został zaliczony do typu 1 (z czworokątną tarczką z emalią na kabłąku), wariantu A (bez wyrostków). Typ 1 serii VI umieszczony jest w fazie C periodyzacji zapinek podkowiastych z emalią według E. L. Gorochowskiego i datowany z 2 połowy III w.

Szukając najbliższych analogii dla zapinki z Netty, należy pamiętać, że zarówno fibule podkowiaste, jak i inne kategorie ozdób z emalią żłobkową stanowią bardzo zróżnicowaną wewnętrznie grupę zabytków, które były zapewne wykonywane na zamówienie indywidualnego odbiorcy. Wśród zapinek typu II można jednak wskazać kilka egzemplarzy bardzo zbliżonych do znaleziska z grobu 81A w Netcie, o identycznym kształcie gniazd emalii w formie kolistych pól wypełnionych jednolitą czerwoną emalią na końcach kabłąka i prostokątnego pola z czerwoną emalią pośrodku. Należy do nich zapinka z grobu dziecięcego nr 76 w Marwele[7] (Marvelė) pod Kownem (Michelbertas, 1996, p. 20, pav. 1:3) oraz fibula z Eituloni (Eitulioniai), rej. Trakai, kurhan II (Bliujus, 1983, p. 38–39, pav. 9:3). Bardzo zbliżony do omawianych jest także okaz z Baksze (Bakšiai), rej. Alytus, różniący się jedynie obecnością małych kolistych wypustek na rogach środkowej tarczki (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961, p. 228, pav. 153).

Bardzo bliskie podobieństwo do zapinki podkowiastej z Netty wykazują również dwie fibule z grodzisk kultury diakowskiej, na co zwracano już uwagę w literaturze (Jabłońska, 1992, s. 141). Chodzi tu o

[6] Informacja ustna prof. P. Kaczanowskiego.

[7] Bardzo dziękuję dr. Mindaugasowi Bertašiusowi za wszelkie informacje na temat zespołów z Marwele (Marvelė).

egzemplarz z miejscowości Kuznecziki koło Moskwy (Дубинин, 1970, с. 162, рис. 6:12) oraz Grafskaja Gora (Смирнов, 1977, с. 79, рис. 1:1). Oba znaleziska należy traktować jako importy bałtyckie. Pochodzą one z warstw kulturowych datowanych z II w. n.e. (Kuznecziki) lub drugiej ćwierci I tysiąclecia n.e. (Grafskaja Gora).

Wśród litewskich analogii do zapinki z Netty tylko okaz z Eituloni (Eitulioniai) wystąpił w zespole grobowym wraz z innymi zabytkami. Towarzyszyła mu fibula kuszowata z podwiniętą nóżką, para bardzo szerokich bransolet mankietowych oraz naszyjnik z łyżeczkowatym zapięciem. Zespół ten można datować z faz C_{1b}–C_2. Wydaje się on jednak jednym z najpóźniejszych zespołów z zapinkami podkowiastymi typu II. Na cmentarzysku w Marwele (Marvelė), poza wspomnianą już fibulą z grobu 76, której nie towarzyszyły inne elementy wyposażenia, znaleziono w grobie 110 egzemplarz z emalią wraz z parą bransolet taśmowatych (Michelbertas, 1996, p. 20, 22, pav. 1:4). Fibula z grobu 110 ma wprawdzie nieco inny układ gniazd emalii na tarczkach końcowych niż okaz z Netty, ale należy do tego samego typu II. Zespół ten datować można z fazy B_2/C_1–C_{1a}. Podobną chronologię mają dwa inne znaleziska tego typu, z Sargeny (Sargėnai), grób 203 (Michelbertas, 1996, p. 21, pav. 1:1) oraz Bargłowa Dwornego, grób 4a (Okulicz, 1973, ryc. 201). W tym pierwszym zespole zapince podkowiastej z emalią towarzyszyła para bransolet taśmowatych, w drugim – para wąskich bransolet mankietowych.

Wracając do analizy inwentarza grobu 81A-B z Netty, należy wspomnieć o popielnicy (ryc. 2:2), w której znaleziono zapinkę podkowiastą z emalią. Forma tego naczynia i sposób potraktowania powierzchni wyraźnie nawiązują do ceramiki kultury bogaczewskiej. Odpowiada ono grupie I według najnowszej klasyfikacji P. Szymańskiego obejmującej naczynia dzbanowate z wyodrębnioną szyjką (Szymański, 2000, s. 115–119). Okaz z Netty najbliższy jest odmianie D grupy I, do której zaliczono naczynia dwustożkowate z największą wydętością brzuśca umieszczoną mniej więcej w połowie wysokości. Stosunkowo bliską analogię do popielnicy z Netty stanowi egzemplarz wariantu a z grobu 21 w Wyszemborku (Szymański, 2000, tabl. VII, 2), choć naczynie z Netty ma proporcjonalnie większą średnicę wylewu. Należy też zwrócić uwagę, że różni się ono od ceramiki mazurskiej sposobem ukształtowania dna, które jest lekko wyodrębnione, ze śladami formowania palcami, a także pewną „barbaryzacją" wykonania. Jednak mimo tych zastrzeżeń popielnica z Netty ma wyraźnie „bogaczewski" charakter, odbiegając przy tym zdecydowanie od form i sposobu wykonania ceramiki kultury sudowskiej (por. Kaczyński, 1976, tam zebrana literatura; Bitner-Wróblewska, 1998).

Chronologia naczyń dwustożkowatych grupy ID zamyka się w bardzo szerokich ramach od fazy A_3/B_1 do fazy C_2 (Szymański, 2000, s. 117–118, 174–176). Wydaje się jednak, że zasadniczo naczynia grupy ID odpowiadają formom wczesnorzymskim z horyzontu I (Szymański, 2000, s. 131–132). Elementem pozwalającym na uściślenie datowania mógłby być kształt i wysokość szyjki, ale w przypadku omawianej popielnicy szyjka nie zachowała się.

W skład omawianego zespołu z Netty wchodził jeszcze nóż żelazny z resztkami drewnianej rękojeści (ryc. 2:4). Jest to egzemplarz z prostą głownią i trzonkiem wyodrębnionym jednostronnie. Ma on liczne analogie na cmentarzyskach zachodniobałtyckich, gdzie noże stanowią jeden z najpowszechniejszych elementów wyposażenia (por. Jaskanis, 1974, s. 180–181, tabela I–II). Interesujący nas zabytek datować można jedynie ogólnie z okresu wpływów rzymskich.

PODSUMOWANIE

Grób 81A-B zawierał kości dwóch osobników – kobiety i mężczyzny, przy czym w jamie znajdowały się szczątki określone z pewnym zastrzeżeniem jako kości młodej kobiety (?), a w popielnicy – szczątki obojga. O wątpliwościach, czy był to depozyt pierwotny, czy też kości któregoś z osobników znalazły się w naczyniu wtórnie, wspomniano już powyżej. Niezależnie od tego odkryta tam zapinka podkowiasta mogła stanowić zarówno element stroju kobiecego (np. Woropniszkiai (Voropniškiai), grób 11b; Sargeny (Sargėnai), grób 203/234) (Kulikauskienė, Rimantienė, 1958, ryc. 241, 264, s. 328–329; Michelbertas 1996, s. 21), jak i męskiego (np. Bogaczewo Kula, grób 327; Mieżany (Miežionys), kurhan 2, grób 5) (Okulicz,1958, s. 71; Kaczyński, 1963, s. 123, ryc. 12–13.), podczas gdy znaleziony w jamie grot oszczepu nie koresponduje z wynikami analizy antropologicznej. Zdarza się jednak, że ten powszechnie przyjmowany wyróżnik grobów męskich występuje także w grobach kobiecych (por. Czarnecka, 1990, s. 42–45).

Oba pochówki, w jamie i w popielnicy, były niewątpliwie jednoczasowe, i w rozważaniach chronologicznych wszystkie elementy wyposażenia należy traktować jako jeden zespół. Najbardziej czułym wyznacznikiem okazał się grot z jednym zadziorem, który, poprzez analogie z dobrze datowanych zespołów, można umieścić już nawet w fazie B_{2a}. Wydaje się jednak, że ze zwględu na obecność w grobie 81 zapinki podkowiastej z emalią, bardziej uzasadnione będzie przyjęcie dla całego zespołu bardziej ogólnych ram chronologicznych obejmujących fazę B_2, ze wskazaniem raczej na jej młodszy odcinek. Omawiany zespół wyznacza początek nekropoli w Netcie.

Grot z jednym zadziorem stanowi najbardziej frapujący element wyposażenia interesującego nas grobu, znalezisko unikatowe na ziemiach bałtyckich. Ten typ grotu występuje najliczniej w Skandynawii, przy czym egzemplarze identyczne lub niemal identyczne jak okaz z Netty odnaleźć można w regionach południowej Norwegii–Opland, Buskerud, Hedmark i Rogaland. Rodzi się oczywiście pytanie, w jaki sposób norweski grot znalazł się na zachodniobałtyckim cmentarzysku.

Jedną z możliwych dróg jest pośrednictwo kultury przeworskiej, na której terytorium odkryto dwa groty z jednym zadziorem. Oddziaływania kultury przeworskiej na mieszkańców Pojezierza Mazurskiego były już wielokrotnie prezentowane w literaturze (ostatnio Nowakowski, 1994). Wśród tych powiązań warto zwrócić uwagę na wspólny model szerokiego pasa wojownika, który pod koniec fazy B_2 pojawił się zarówno w kulturze przeworskiej, jak i w kulturze bogaczewskiej (Madyda-Legutko, 1990). Istotny wydaje się również fakt, że zachodniobałtyckie groby z bronią z fazy B_2 można skorelować z horyzontami 3 i 4 przeworskich grobów z bronią (Godłowski, 1974, s. 58–61, ryc. 7–8; 1994, s. 170). Zjawisko znacznej unifikacji uzbrojenia we wczesnym okresie rzymskim między Skandynawią a wschodnią częścią Europy Środkowej pozwala z kolei dość dokładnie synchronizować „przeworskie" horyzonty 3 i 4 ze skandynawskimi grobami z bronią grup 2 i 3 według J. Ilkjœra (Godłowski, 1992, s. 72–74; 1994, s. 169–170, ryc. 5). Z drugiej strony jednak bliższe nawiązania do uzbrojenia skandynawskiego pojawiają się w kulturze przeworskiej dopiero w fazie C_{1a}, czego przykładem są smukłe groty z jednym zadziorem o wąskim liściu odkryte w Sulmierzycach i Woli Skarbkowej. Egzemplarz z Netty ma zupełnie inne proporcje, jest znacznie wcześniejszy, a tym samym trzeba wykluczyć pośrednictwo kultury przeworskiej w jego pojawieniu się na bałtyckim cmentarzysku. Należałoby więc raczej poszukać innych źródeł tego odkrycia.

We wczesnym okresie wpływów rzymskich szczególnie silne związki z zachodnią strefą Morza Bałtyckiego wykazuje Pomorze (por. m.in. Wołągiewicz, 1974), przy czym powiązania te są bardzo różnorodne i obejmują także uzbrojenie. Wprawdzie specyfika obyczajów pogrzebowych kultury wielbarskiej powoduje, iż zasób bezpośrednich źródeł o broni ludności tej kultury jest dość skromny (Kaczanowski, Zaborowski, 1988, s. 222–233), ale dysponujemy szeregiem informacji pośrednich. Typowe dla północnych Niemiec i Skandynawii umba okuwane blachą brązową czy imacze z dużymi, profilowanymi, brązowymi nitami pojawiają się we wschodniej strefie kultury przeworskiej za pośrednictwem właśnie kultury wielbarskiej (Dąbrowska, 1980, s. 49–50; 1981, s. 124). Szereg innych znalezisk z obszaru kultury przeworskiej także potwierdza wpływ północnoeuropejskiego uzbrojenia na broń wojowników kultury wielbarskiej i rolę tych ostatnich jako pośredników w przekazywaniu oddziaływań skandynawskich dalej na południe (Kaczanowski, Zaborowski, 1988, s. 233–236, ryc. 9). Dotyczy to grotów oszczepów z tzw. ornamentem negatywowym oraz egzemplarzy z napisami runicznymi. Wszystkie te znaleziska datowane są z fazy B_2, a zatem z czasów, kiedy na bałtyckie cmentarzysko w Netcie dotarł norweski grot z jednym zadziorem. Pośrednictwo ludności kultury wielbarskiej w tej wędrówce wydaje się najbardziej prawdopodobne, tym bardziej że rejon ujścia Wisły utrzymywał wówczas ożywione kontakty z bursztynodajną Sambią (Nowakowski, 1989, s. 145–148, ryc. 2).

Warto też jednak zwrócić uwagę na możliwość bezpośrednich kontaktów bałtycko-skandynawskich, przy czym o ile kwestia bezpośrednich powiązań Skandynawii z obszarem Równiny Augustowskiej wydaje się być nieco problematyczna, o tyle już w przypadku Sambii sytuacja wygląda zupełnie inaczej. Przykład uzd z wodzami łańcuchowymi jest znakomitą ilustracją związków tego regionu z Wyspami Duńskimi we wczesnym okresie rzymskim (Baranowski, 1973; Wilbers-Rost, 1994). Według najnowszych ustaleń wynalazek uzd z metalowymi wodzami miał miejsce w fazie końcowej B_1 lub na początku B_2 właśnie na Półwyspie Sambijskim (Wilbers-Rost, 1994, s. 148). Pierwsze egzemplarze tego typu uprzęży docierały do Danii w fazie B_{1b}/B_{2a} jako bałtyckie importy. Elementy uzd z wodzami łańcuchowymi nawiązujące do wzorów sambijskich występują także na Mazurach, np. w Wilkasach, Bogaczewie Kuli, grób 327, Paprotkach Kolonii, grób 72 (por. Bitner-Wróblewska, Karczewska, Karczewski, 2001).

Jako wyraz bezpośrednich oddziaływań skandynawskich można traktować gromadne znalezisko broni z Wólki na Mazurach (Raddatz, 1992/93, ryc. 1–2). W XIX w. w trakcie osuszania jeziora znaleziono tam sześć głowni mieczy, dwa umba (w tym typu J6), imacz z wyodrębnionymi płytkami, wędzidło, ostrogę, trzy płytki żelazne, bransoletę brązową oraz siekierę tulejowatą. Zdeponowanie tych przedmiotów wydatowano z fazy C_1 (Raddatz, 1992/93, s. 143). Skład tego depozytu jest bardzo zbliżony do skandynawskich „*Heeresausrüstungsdepots*" (Bemmann, Bemmann, 1998, s. 336).

Pozostałe elementy wyposażenia grobu 81 z Netty mają charakter lokalny. Zarówno zapinka podkowiasta z emalią jak i popielnica to zabytki typowo bałtyckie. Naczynie tkwi wyraźnie w tradycji kultury bogaczews-

kiej, której wschodnie peryferie obejmowały w okresie wczesnorzymskim Równinę Augustowską (por. np. niedalekie cmentarzysko w Bargłowie Dwornym (Marciniak, 1950). Podobnie miejscowy charakter ma zapinka podkowiasta z emalią, wyprodukowana w lokalnym, zachodniobałtyckim warsztacie, przy czym warto zwrócić uwagę, że najbliższe analogie do tego zabytku nie pochodzą z sąsiedztwa, lecz z południowo-zachodniej i środkowej Litwy oraz z górnego dorzecza Wołgi i Oki. Fakty te można łączyć z szerszym zjawiskiem oddziaływań kultury bogaczewskiej na wschód, dobrze czytelnych np. w grupie środkowo-litewskiej (por. Astrauskas, 1996).

Problematyka wytwórczości emalierskiej w Europie Środkowej i Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem ośrodków bałtyckich, była już wielokrotnie poruszana w literaturze (m. in. Moora, 1934, Корзухина, 1978), przy czym jednym z szeroko dyskutowanych zagadnień jest kwestia początków produkcji ozdób z emalią (por. Bitner-Wróblewska, 1993). Analizowany zespół z cmentarzyska w Netcie rzuca zupełnie nowe światło na kwestię chronologii tego typu zabytków. Znaleziona tam zapinka podkowiasta z emalią jest bowiem pewnie datowana z fazy B_2, a zatem ma najwcześniejszą metrykę spośród znanych dotychczas wyrobów z emalią.

BIBLIOGRAFIA

Astrauskas A., 1996 – Vidurio Lietuvos gyventojų kultūrinės orientacijos kaita SGA-VIGA // Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai. Vilnius, 1996, p. 4–10.

Baranowski T., 1973 – Rząd koński z wodzami łańcuchowymi na terenie Europy Środkowej w okresie wpływów rzymskich // Archeologia Polski. Warszawa, 1973. T. XVIII/2, s. 391–477.

Bemmann G., Bemmann J., 1998 – Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II. Neumünster, 1998, Band 1: Text, Band 2: Katalog und Tafeln.

Bitner-Wróblewska A., 1993 – Z badań nad ozdobami emaliowanymi w kulturze wielbarskiej. Na marginesie kolekcji starożytności Paula Schachta z Malborka // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1993. T. LII/2 (1991–1992), s. 115–131.

Bitner-Wróblewska A., 1998 – Suwalszczyzna w okresie wędrówek ludów // Ceramika zachodniobałtycka od wczesnej epoki żelaza do początków ery nowożytnej. Materiały z konferencji. Białystok, 14–16 maja 1997. Białystok, 1998, s. 305–318.

Bitner-Wróblewska A., Karczewska M., Karczewski M., 2001 – Nowa odmiana uzdy z wodzami łańcuchowymi z cmentarzyska kultury bogaczewskiej w Paprotkach Kolonii, stan. 1, woj. warmińsko-mazurskie // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 2001. T. LIV/2 (w druku).

Bliujus A., 1983 – Eitulionių pilkapynas // Muziejai ir paminklai. Vilnius, 1983. T. 5, p. 31–40.

Czarnecka K., 1990 – Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzyska, Warszawa, 1990.

Dąbrowska T., 1980 – Zmiany kulturowe prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w okresie wpływów rzymskich // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1980. T. XLV, s. 45–58.

Dąbrowska T., 1981 – Kultura przeworska a kultura wielbarska na Mazowszu i Podlasiu // Problemy kultury wielbarskiej. Słupsk, 1981, s. 117–125.

Godłowski K., 1970 – The chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 1970. Prace Archeologiczne. T. 11.

Godłowski K., 1974 – Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północno-wschodniej // Rocznik Białostocki. Białystok, 1974, T. XII, s. 9–109.

Godłowski K., 1992 – Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich // Arma et ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej. Sesja naukowa, Łódź, 7–8 maja 1992. Łódź, 1992, s. 71–88.

Godłowski K., 1994 – Die Chronologie der germanischen Waffengräber in der jüngeren und späten Kaiserzeit // Beiträge zur römischer und barbarischer Bewaffnung in der ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994. Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg (red. C. von Carnap-Bornheim). Lublin/Marburg, 1994, S. 169–178.

Grieg S., 1926 – Hadelands eldste bosetningshistorie // Skrifter utgitt av det Norske Videnskaps-Akademie i Oslo. Oslo, 1926. T. 1. Hist.-Filos. Kl. 2.

Helliesen T., 1903 – Fortegnelse over oldsager indkomne til Stavanger museum i 1902 // Stavanger Museum aarshefte for 1902. Stavanger, 1903. T. 13, p. 85–112.

Herteig A. E., 1955 – Bidrag til jernalderens busetningshistorie på Toten // Skrifter utgitt av det Norske Videnskaps-Akademie i Oslo. Oslo, 1955. T. 2. Hist.-Filos. Kl. 1.

Ilkjær J., 1990 – Illerup Ådal. Die Lanzen und Speere // Jysk arkœologisk selskab. København, 1990. T. XXV: T. 1 (Textband), T. 2 (Tafeln).

Jabłońska A., 1992 – Zapinki podkowiaste z emalią w

Europie Północno-Wschodniej w okresie wpływów rzymskich // Acta Baltico-Slavica. Białystok. 1992. T. 21, s. 116–165.

Jaskanis J., 1974 – Obrządek pogrzebowy zachodnich Bałtów u schyłku starożytności (I–V w. n.e.). Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974.

Jażdżewski K., 1887 – Sulmierzyce, powiat Odolanowski // Zapiski Archeologiczne Poznańskie. Poznań, 1887. T. II, s. 23–24.

Kaczanowski P., 1995 – Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego, klasyfikacje zabytków archeologicznych. Kraków, 1955. T. 1.

Kaczanowski P., Zaborowski J., 1988 – Bemerkungen über die Bewaffung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur // Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (red. J. Gurba, A. Kokowski). Lublin, 1988. T. 1, s. 221–239.

Kaczyński M., 1963 – Materiały z cmentarzyska kurhanowego badanego w 1934 r. w miejscowości Mieżany, pow. Święciany na Wileńszczyźnie (LSRR) // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1963. T. XXIX/2, s. 119–137.

Kaczyński M., 1966 – The cemeteries dating from the Roman and Great Migration periods in the Augustów great lakes region // Acta Baltico-Slavica. Białystok. T. 4, s. 79–108.

Kaczyński M., 1976 – Problem zróżnicowania wewnętrznego „kultury sudowskiej" w późnym podokresie wpływów rzymskich i w okresie wędrówek ludów // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 1976. Prace Archeologiczne. T. 22, Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich, s. 253–286.

Kaczyński M., 1981 – Południowa strefa osadnictwa bałtyckiego na obszarze Jaćwieży w I tys. n.e. // Rocznik Białostocki. Białystok, 1981. T. XIV, s. 169–201.

Kaczyński M., 1991 – Z problematyki kontaktów zachodnich Bałtów z prowincjami Imperium Romanum // Rocznik Białostocki. Białystok, 1991. T. XVI, s. 157–199.

Kaczyński M., Bitner-Wróblewska A., Brzeziński W., Iwanowska G., 1987 – Die Balten. Die nördliche Nachbarn der Slawen. Freiburg i Br. 1987, S. 63–204.

Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius. 1961.

Kulikauskienė R., Rimantienė R. (red.), 1958 – Senovės lietuvių papuošalai // Lietuvių liaudies menas. Vilnius, 1958. T. 1.

Madyda-Legutko R., 1990 – Doppeldornschnallen mit rechteckigem Rahmen in europäischen Barbaricum // Germania. 1990. T. 68/2, S. 551–585.

Marciniak J., 1950 – Dwa cmentarzyska ciałopalne z okresu rzymskiego w Judzikach i Bargłowie Dwornym pow. Augustów // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1950. T. XVII/1, s. 47–76.

Michelbertas M., 1996 – Centrinė Lietuva–romėniškojo laikotarpio emaliuotų dirbinių gamybos centras // Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai. Vilnius, 1996, p. 18–26.

Moora H., 1934 – Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks // Suomen Muinasmuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift. Helsinki, 1934. T. 40, S. 75–90.

Nowakowski W., 1989 – Kultura wielbarska a zachodniobałtycki krąg kulturowy // Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim II (red. J. Gurba, A. Kokowski). Lublin, 1989, s. 143–159.

Nowakowski W., 1994 – Kultura przeworska a zachodniobałtycki krąg kulturowy // Kultura przeworska. Materiały z konferencji (pod red. J. Gurby, A. Kokowskiego). Lublin, 1994, s. 373–388.

Okulicz J., 1955 – Cmentarzysko z III–V w. naszej ery z miejscowości Netta, pow. Augustów // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1955. T. XXII/3–4, s. 284–301.

Okulicz J., 1958 – Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiółku Kula, pow. Giżycko // Rocznik Olsztyński. Olsztyn, 1958. T. 1, s. 47–116.

Okulicz J., 1973 – Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973.

Raddatz, 1992/93 – Der Wolka-See, ein Opferplatz der Römischen Kaiserzeit in Ostpreußen // Offa. T. 49/50, S. 127–187.

Szymański P., 2000 – Ceramika z cmentarzysk kultury bogaczewskiej. Próba analizy na podstawie wybranych materiałów // Barbaricum. Warszawa, 2000. T. 6, s. 109–201.

Tilvekst, 1941 – Universitetets oldsaksamlings tilvekst 1938–1940 // Årbok. Univeristetets Oldsaksamling (1938–1940).

Wilbers-Rost S., 1994 – Pferdegeschirr der römischen Kaiserzeit in der Germania libera. Zur Entstehung, Entwicklung und Ausbreitung des „Zaumzeugs mit Zügelketten". Oldenburg, 1994.

Wołągiewicz R., 1974 – Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej // Studia Archaeologica Pomeranica Koszalin, 1974, s. 129–152.

Zielonka B., 1970 – Rejon Gopła w okresie późnolateńskim i rzymskim // Fontes Archaeologici Posnanienses. Poznań, 1970. T. XX, s. 1 47–217.

Гороховский Е. Л., 1982 – О группе фибул с

выемчатой эмалью из среднего Поднепровья // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры. Киев, 1982, с. 115–151.

Дубинин А. Ф., 1970 – Городище Кузнечики в Подмосковье // Советская археология. 1970. № 1, с. 152–164.

Корзухина Г. Ф., 1978 – Предметы убора с выемчатыми эмалями V–первой половины VI в. н. э. в среднем Поднепровье // Археология СССР. Свод археологических источников, Е 1–43. Ленинград, 1978.

Смирнов К. А., 1977 – Городище Графская Гора // Краткие сообщения института археологии. Москва, 1977. № 148, с. 77–81.

81-OJO KAPO IŠ NETOS AUGUSTAVO PAVIETE PASLAPTIS

Ana Bitner-Vrublevska

Santrauka

Netos kapinynas, esantis Augustavo paviete, Palenkės vaivadijoje, yra baltų žemių vakaruose, Augustavo lygumoje (pav. 1). Čia rasti 177 kapai su degintiniais kapais (daugiau kaip 200 individų), tarp jų 6 sunaikinti pilkapiai. Kapinynas atsirado ankstyvajame romėniškame periode (B2 fazė), jame nuolat buvo laidota iki tautų kraustymosi vėlyvojo periodo pradžios (E fazė).

Ankstyviausiai kapų grupei, datuojamai B2 faze, priklauso kapas Nr. 81A-B (81A palaikai urnoje, 81B palaikai duobėje), kur urnoje rasta bronzinė pasaginė segė su raudonu emaliu, o duobėje – geležinis ietigalis su užbarzda ir geležinis peilis (pav. 2). Įdomiausia šio kapo įkapė yra ietigalis su užbarzda – unikalus radinys baltų žemėse. Šio tipo ietigalių daugiausiai randama Skandinavijoje, be to, identiškų Netos radiniui egzempliorių aptikta Norvegijoje (Bakkejordet, Opland; Bräten, Buskerus; Tjore, Rogaland, Sæli, Hedmark). Kyla logiškas klausimas – kaip norvegiškas ietigalis atsirado vakarų baltų kapavietėje.

Iš daugelio galimybių akivaizdžiausia atrodo tarpininkaujantys Velbarko kultūros gyventojai, kurie ankstyvuoju romėnišku periodu palaikė labai artimus ryšius su Baltijos jūros vakarų žemėmis. Taip pat galima manyti, kad tuo metu baltai ir skandinavai palaikė tiesioginius kontaktus, ką liudija grandininių kamanų radiniai.

Kiti Netos kapo Nr. 81 įkapių elementai yra vietiniai, baltiškos kilmės. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad pasaginė emaliuota segė, datuota B2 faze, yra ankstyviausias radinys iš visų iki šiol žinomų emaliuotų dirbinių. Tai visai kitaip nušviečia šios kategorijos radinių chronologijos klausimą.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1 pav. Netos kapinyno lokalizacija, Augustavo paviete, Palenkės vaivadijoje.

2 pav. Kapo Nr. 81A-B planas, skerspjūvis bei įkapės: a – labai juoda žemė, b – įžemis, c – apdegę kaulai. 1 – bronza, geležis, emalis; 2 – molis; 3–4 geležis.

Iš lenkų k. vertė Jūratė Blaževičiūtė

SECRET OF THE 81ST BURIAL IN NETTA, AUGUSTAV REGION

Ana Bitner-Vrublevska

Summary

Netta in Augustav region, Podlias area is in the Western lands of the Balts, in Augustav valley (Fig. 1). There have been found in total 177 burials containing cremated remains (more than 200 individuals), including 6 destroyed barrows. The burial place appeared in the earlier stage of the early Roman period (B2 phase), it has been used continuously until the beginning of the late period of the migration of nations (E phase).

The burial No. 81A-B (81A remains in the urn, 81B remains in the pit) belongs to the most early group of burials, dated by B2 phase, where in the urn containing ashes there has been found the bronze horseshoe-shaped fibula with the red enamel and in the pit – the iron spear head containing one-barb and the iron knife (Fig. 2). The most interesting element of the burial items of that burial is one-barb spear head that is the unique find in the land of Balts. The spear heads of that type mostly are found in Scandinavia, besides, the identical finds to that one from Netta can be found in Norway (Bakkejordet, Opland; Bräten, Buskerus; Tjore, Rogaland, Sæli, Hedmark). The reasonable question: how could the Norwegian spear head be found in the Baltic burial place?

From the many possibilities the most obvious one seems to be the mediators, inhabitants of the Wielbark culture that in the early Rome period maintained the very close relations with the Western lands of the Baltic sea. It is also possible to presume that the Balts and Scandinavs maintained direct contacts witnessed by the finds of the chain bridle.

Other elements of the burial items of the Netta burial are of local, Baltic origin. But one must pay his attention to the fact that the horseshoe-shaped enamelled fibula dated by the B2 phase, is the earliest find from all known enamelled things. The question of the chronology of the category of such finds may be reflected in a different light.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Localisation of the Netta grave field in Augustav region, Podliase area.

Fig. 2. Plan, section and the burial items of the burial No. 81A-B: a – very black soil, b – subsoil, c – buried bones. 1 – bronze, iron, enamel; 2 – clay; 3–4 – iron.

Translated from Lithuanian
by Rasa Tolvaišaitė

Dr. Ana Bitner-Vrublevska (Anna Bitner-Wróblewska)
Państwowe muzeum acheologiczne,
ul. Długa 52-Arsenał,
PL-00950, Warszawa, Polska,
tel. 8 31 32 21 e-mail PMA@PMA.IT.PL.

Straipsnis gautas 2001 05 14